

СЕКЦІЯ 3. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 373.2.016

**ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ДИТИНИ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ОСНОВІ ҐЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ЇЇ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Годонюк В.С., аспірант
кафедри педагогіки та психології

Київський національний університет імені М.П. Драгоманова

У статті наведено основні стратегії самоствердження дитини дошкільного віку, виявлено гендерні відмінності виховання дитини, простежено статеву диференціацію в ігровій діяльності дітей-дошкільників, проаналізовано особливості поведінки самоствердження молодших і старших дітей дошкільного віку у грі.

Ключові слова: стратегія самоствердження, гендерна ідентифікація, гендерна сегрегація, самооцінка, ігрова діяльність.

В статье приведены основные стратегии самоутверждения ребенка дошкольного возраста, выделены гендерные различия воспитания ребенка, прослежена половая дифференциация в игровой деятельности детей-дошкольников, проанализированы особенности поведения самоутверждения детей в игре.

Ключевые слова: стратегия самоутверждения, гендерная идентификация и сегрегация, самооценка, игровая деятельность.

Godoniuk V.S. EMPIRICAL RESEARCH OF SELF-AFFIRMATION OF A PRESCHOOL AGE CHILD, BASED ON HIS PLAYING ACTIVITY

In this article we have determined the main strategies of self-affirmation of a preschool age child, we have defined the gender differences of upbringing of a child preschool age, we have traced the gender segregation in a playing activity of children, we have cited the particularities of self-affirmative behavior of a child during his playing activity.

Key words: strategies of self-affirmation, gender identification, self-appraisal, playing activity.

Постановка проблеми. У період дошкільного дитинства дорослі починають свідомо чи не свідомо навчати дитину ґендерних ролей, орієнтуючись на загальноприйняті стереотипи у соціумі. Хлопчикам дозволяють більше проявляти агресивність, заохочують їх до фізичних дій, виявів ініціативності. Від дівчат очікують душевності, чуттєвості та емоційності. Надалі це все значною мірою впливає на їх ґендерну ідентифікацію та їх стратегію поведінки самоствердження.

Усвідомлення власного «Я» обов'язково включає у себе розуміння та прийняття власної статевої приналежності, яке у нормі стає стійким у дитини у період дошкільного дитинства. У залежності від сприйняття себе як хлопчика чи дівчинки дитина починає обирати відповідні ігрові ролі. До того ж діти однієї статі часто об'єднуються у свої окремі ігрові групи, в яких простежується взаємна доброзичливість. До протилежної статі вони ставляться з прихованою упередженістю, емоційністю. В іграх та на практиці реального спілкування дошкільники засвоюють не лише соціальні ролі, пов'язані зі

статеву ідентифікацією дорослих, але й засоби спілкування хлопчиків та дівчат, чоловіків та жінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхом аналізу теоретичних джерел психолого-педагогічної літератури, було встановлено, що існують різні підходи щодо розуміння змісту, форм прояву, динаміки та рівнів розвитку феномена самоствердження особистості у соціумі. Вітчизняні автори, такі як О.М. Леонтьєв, І.Ю. Запорожець, Л.В. Бороздина, Н.Е. Харламенкова, Ю.А. Іванова, основну увагу у своїх працях приділяли розкриттю чинників, які зумовлюють процес самоствердження особистості, а також акцентували увагу на формах і видах даного феномена та основних умовах формування конструктивного самоствердження особистості.

З іншого боку, А. Адлер, Ф. Хоппе, К. Левін та інші представники зарубіжних психологічних шкіл, досліджуючи проблему самоствердження особистості, виділяли у ній низку аспектів: походження та витoki, форми прояву даного феномену, вплив самовизначення, самосвідомості та рівня домагань на розвиток даного феномену. Нині

існує значна кількість робіт зарубіжних та вітчизняних дослідників, присвячених проблемі самоствердження особистості, проте питання особливостей його проявів у дитини дошкільного віку залишається й досі маловивченим.

Постановка завдання. Основними завданнями нашого дослідження є: проведення емпіричного дослідження самоствердження дитини дошкільного віку; аналіз гендерних особливостей поведінки дітей дошкільного віку, виділення основних відмінностей у поведінці молодших і старших дошкільників в ігровій діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що у родині дитину щодня орієнтують на цінності її статі, розповідаючи яким чином повинен поводитися хлопчик чи дівчинка. У кожній культурі існують укорінені зразки виховання дітей як майбутніх чоловіків або майбутніх жінок. Починаючи з молодшого дошкільного віку, хлопчика виховують, наказуючи йому не плакати, і той вчиться стримувати сльози. Дівчинці забороняють залазити на дерева, бути надміру жвавою та активною, і вона змушена приборкувати власний норів. Подібні настанови дорослих лягають в основу поляризації поведінки дитини та визначають набір засобів, за допомогою яких дитина переважно самостверджуєватиметься. Крім того, стереотипи чоловічого та жіночого поведінки входять у психологію дитини дошкільного віку завдяки безпосередньому спостереженню за поведінкою чоловіків та жінок. Кожен з батьків несе ціннісні орієнтації своєї статі: такі ознаки як душевність, чутливість, емоційність більше властиві жінкам; сміливість, рішучість, самоконтроль – чоловікам. Подібні морально-вольові якості виступають важливими чинниками формування стратегії самоствердження дитини.

Батьки частіше обговорюють емоції доньки-дошкільниці, ніж сина того ж віку, і цим самим підкреслюють, що сенситивність має різне значення для обох статей. Також стосовно хлопчиків висуваються більш жорсткі вимоги. Чоловіча поведінка у дівчат, наприклад, скоріше буде зрозуміла та адекватно сприйнята оточуючими, ніж жіночна – у хлопчиків. Дівчатка дошкільного віку часто у поведінці демонструють орієнтованість на виконання завдання, використовуючи дорослих як джерело допомоги, а хлопчики – на соціальну взаємодію з однолітками, що говорить про різні мотиви самоствердження.

Вже у молодшому дошкільному віці дитина осягає цінність власного імені шляхом ствердження власної гідності. Ім'я та гідність починають поєднуватись у самосвідо-

мості дитини, з одного боку, через казки, фольклор, а з іншого – внаслідок реальних відносин з оточуючими. Заохочування імені («Як тебе звати?», «Яке гарне у тебе ім'я!») або навмисне його перекручування привчають дитину цінувати себе справжню і постояти за себе у разі необхідності. У цей віковий період відбувається самоідентифікація дитини, вона ототожнює власне ім'я із собою і вважає необхідним будь-що захистити його, зберігаючи за собою право на прояв духовної індивідуальності, впевненості у собі, почуття гідності. З усвідомленням власного «Я» у дитини виникає необхідність ствердити його у соціумі, бути прийнятою у колектив під своїм іменем, мати змогу проявити себе та власний внутрішній потенціал. Такі передумови формують позитивні форми самоствердження.

Усвідомлення власного «Я» обов'язково включає у себе розуміння власної статевої приналежності, що у нормі набуває стійкого характеру у старшому дошкільному віці. Ототожнюючи себе із дорослим своєї статі, дошкільник починає наслідувати його поведінку та манеру спілкування. Відбувається процес гендерної сегрегації, коли дитина воліє проводити час з однолітками власної статі, що особливо помітно у старших дошкільників на відміну від дітей молодшого віку.

Одні з найсильніших переживань у дитини дошкільного віку викликає її взаємодія з оточуючими людьми. Коли навколишні ставляться до неї ласкаво, визнають її права, проявляють увагу та інтерес щодо неї, вона відчуває емоційне задоволення – відчуття впевненості, захищеності. За таких умов у дитини переважає бадьорий та життєрадісний настрій. Емоційний добробут сприяє гармонійному розвитку її особистості, формуванню позитивних рис характеру, доброзичливого ставлення до інших. Таким чином, якщо дитяча потреба у любові та схваленні реалізується у позитивному напрямку, вона самостверджується конструктивним чином у соціумі. Навпаки, коли батьки приділяють їй недостатньо уваги або надміру опікають, не даючи їй можливості самостійно розвиватись та пізнавати світ, висувають до неї завищені вимоги – вона вдається до інертної або деструктивної стратегії самоствердження. Саме тому у дошкільному віці від виховання та впливу батьків великою мірою залежить те, яку модель поведінки самоствердження дитина обере у майбутньому.

Згідно з даними проведеного нами емпіричного дослідження, ігровий стиль хлопчиків є більш активним, з фізичними контактами, вони надають перевагу галасливим іграм на вулиці з великою кількістю учасни-

ків, що супроводжується голосним сміхом та позитивними емоціями. Вони більше конкурують одне з одним, але коли річ іде про командне суперництво – вони більше ніж дівчата вболівають за власну команду.

Ігри дівчат є переважно тихими та спокійними, налічують 2-3 дитини, проходять здебільшого у приміщенні, займають мало ігрового простору; учасниками гри намагаються поводитись чемно один з одним та охайно ставляться до іграшок. Дівчата менш конкурентні і не так активно вболівають за своїх співучасників гри, як хлопці.

Хлопчиків приваблюють ролі героїчного характеру, персонажі сучасних мультфільмів (супермен, айронмен, трансформер тощо), саме тому вони люблять костюми супергероїв. А дівчата частіше за все грають в ігри, пов'язані зі школою, родиною, домом: вчитель – учень, мати, батько, дитина тощо. Вони більше наслідують тих людей, яких бачать у реальному житті, хлопчики ж – героїв телеекранів, комп'ютерних ігор, тобто вигаданих персонажів. Це пов'язано і з ролями партнерів по грі. Дівчатка обирають таку ігрову діяльність, де дії учасників відомі та передбачені. Хлопчиків приваблюють більш складні ситуації, коли партнер може і не знати як себе поведе супермен, тощо.

Дівчатка під час конфліктної ситуації використовують наступні стратегії її усунення: запропонування компромісу, намагання врахувати почуття та бажання партнера, ввічливі мовні звороти, уникання окриків та образливих слів. Вони рідше за хлопчиків вживають «брудну» лексику та принижують одне одного. Деякі з них прагнуть частіше

брати участь у хлопчачих іграх, інші ж дівчатка їх за це не засуджують. Проте хлопчик не має такої можливості грати у дівчачі ігри – друзі його статі дражнитимуть його. Він буде змушений постійно доводити власну мужність та приховувати у собі жіночність.

Взаємини дівчаток у дружній парі більш близькі та емоційні, ніж у хлопчиків. Вони діляться таємницями, зачісують одна одну та часто обмінюються поглядами. Обирають друзів за сумісністю особистісних характеристик. Дружба хлопчиків не така інтимна: вони менш відверті з партнером, не схильні до фізичних дотиків та зорового контакту. Їх дружба заснована на спільних інтересах (любов до комп'ютерних ігор, футболу тощо).

ґендерні особливості поведінки самоствердження дітей молодшого і старшого дошкільного віку яскраво простежуються у грі, яка є провідним видом їх діяльності та засобом пізнання навколишнього світу. Завдяки грі дитина набуває та засвоює соціальний досвід, ґендерні ролі, проявляє власне «Я», свою індивідуальність, навчається комунікації та співпраці з однолітками. У таблиці 1 наведено отримані нами дані стосовно ґендерних відмінностей самоствердження у процесі ігрової діяльності дітей молодшого дошкільного віку.

Аналізуючи отримані дані, слід зазначити, що 45,00% хлопчиків та лише 36,37% дівчаток використовують деструктивно-домінантну стратегію самоствердження, 30,00% та 11,36% виявляють деструктивно-адаптаційну стратегію. Відповідно, 17,50% та 31,82% мають інертну стратегію, а 7,50%

Таблиця 1

ґендерні особливості самоствердження дітей молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності

Стратегія самоствердження	Молодші дошкільники			
	хлопчики (n=40)		дівчатка (n=44)	
	кількість	%	кількість	%
конструктивна	3	7,50%	9	20,45%
інертна	7	17,50%	14	31,82%
деструктивно-домінантна	18	45,00%	16	36,37%
деструктивно-адаптаційна	12	30,00%	5	11,36%

Таблиця 2

ґендерні особливості самоствердження дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності

Стратегія самоствердження	Старші дошкільники			
	хлопчики (n=45)		дівчатка (n=51)	
	кількість	%	кількість	%
конструктивна	5	11,11%	18	35,29%
інертна	7	15,56%	20	39,22%
деструктивно-домінантна	18	40,00%	8	15,69%
деструктивно-адаптаційна	15	33,33%	5	9,80%

і 20,45% дітей – конструктивну стратегію. Хлопчики частіше за дівчаток використовують деструктивні стратегії. У дівчаток переважають інертна та конструктивна стратегії в ігровій діяльності. Як ми вже зазначали раніше, такі відмінності значною мірою зумовлені мотивами самоствердження, коли у хлопчиків переважає мотив соціалізації серед однолітків, тоді як дівчатка більше реалізуються шляхом встановлення правил гри та виконання різноманітних завдань.

У таблиці 2 наведено аналогічні показники дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, 40,00% хлопчиків та 15,69% дівчаток виявляють деструктивно-домінантну стратегію самоствердження, 33,33% та 9,80% мають деструктивно-адаптаційну стратегію. Відповідно 15,56% і 39,22% виявляють інертну стратегію, а 11,11% та 35,29% дітей – конструктивну стратегію. Хлопчики старшого віку також значно частіше за дівчаток використовують деструктивно-домінантну та деструктивно-адаптаційну стратегії. У дівчаток переважають інертна та конструктивна стратегії, що яскраво проявляється у поведінці досліджуваних; так, наприклад, хлопчики порушують поведінку удвічі частіше ніж дівчатка у процесі ігрової діяльності.

З віком у хлопчиків спостерігаються незначні зміни під час вибору стратегії самоствердження у грі, у них збільшується використання деструктивно-адаптаційної стратегії, а деструктивно-домінантної – зменшується. У дівчаток з віком стають частішими прояви конструктивної стратегії самоствердження, а деструктивно-домінантної навпаки – рідшими, що і було нами виявлено за допомогою методу спостереження за ігровою діяльністю досліджуваних.

Специфіка гри дівчаток старшого дошкільного віку дала нам змогу виділити яскравий пізнавальний аспект, який властивий конструктивній стратегії самоствердження. Дошкільниця цікавлять повсякденні, реально існуючі відносини між людьми, їм хочеться якомога швидше засвоїти правила поведінки дорослих у тих чи інших ситуаціях, вони ставляться дбайливо одна до одної, намагаються владнати конфлікти, передбачити проблемні ситуації та запобігти їм. Грають здебільшого у спокійні, тихі, малорухливі ігри, гуртуються у невеликі групи, охайно ставляться до іграшок, намагаються слідкувати за тим, щоб їхній ігровий простір був прибраним.

У відповідності до сприйняття себе як хлопчика чи дівчинки дитина старшого дошкільного віку починає обирати відповідні ігрові ролі. Ще на початку гри деякі хлопчики виявляють індивідуальні особливості

самоствердження. Один голосно кричить про те, що він буде головним, а інші спокійно приймають його бажання. Проте може знайтись і така дитина, яку подібні умови гри не будуть влаштовувати і вона може взагалі відмовитись від участі у грі, або ж витіснити першого претендента на лідерство.

Таким чином, аналізуючи ігрову діяльність дітей старшого дошкільного віку з метою виявлення стратегій самоствердження, слід зазначити, що показники хлопчиків та дівчаток значно відрізняються; так, наприклад, хлопчики удвічі частіше використовують деструктивно-домінантну та деструктивно-адаптаційну стратегію ніж дівчатка. А дошкільниця мають удвічі більший показник прояву конструктивної та інертної стратегії за хлопчиків у ігровій діяльності.

У нашій практиці трапився цікавий випадок, коли досліджувана Ліля (6 років) у ході опитування ідентифікувала себе з чоловічою статтю; на нашу думку, це відбулось через те, що у неї неповна родина, в якій не живе батько. Вона виховується виключно серед жінок: мама, бабуся, сестра. В її сім'ї відсутні теплі та довірливі відносини, рідні, не знайшовши контакт з дитиною, часто говорять їй про те, що вона неухайна, неохайна. Таким чином, вони формують у дівчинки занижену самооцінку, їй не легко знайти спільну мову з оточуючими, вона живе у власному світі і її близьким мало що про нього відомо. Про батька інші члени родини відгукуються не дуже добре, він живе в іншій країні та майже не приїздить, висилає дитині подарунки. У даному випадку дошкільниця не ототожнює себе з жіночою статтю через складні стосунки у родині з жінками, вона не хоче бути схожою на них тому, що вони зовсім не цікавлять її внутрішнім світом та намагаються доминувати над нею, підпорядковуючи собі. Як результат, у неї виник протест проти подібного відношення до себе, і саме тому вона соромиться власної ніжності та жіночності, обирає переважно темні кольори, особливо чорний та фіолетовий, що є проявами негативних засобів самоствердження. Говорить, що ненавидить рожевий колір та ляльок «Барбі», а також цукерки та шоколад. «Я народилася влітку, коли дуже спекотно, але понад усе я люблю зиму, коли холодно». І хоча дівчинка має надзвичайно багатий внутрішній світ, чудово малює та має гарні результати у навчанні, проте їй необхідний психологічний супровід фахівця, оскільки труднощі у формуванні відповідної гендерної самоідентифікації та у стосунках зі старшими дівчатами або жінками призводять до все частіших проявів самоствердження саме у деструктивній формі.

На увагу заслуговує ще один випадок під час проведення емпіричного дослідження. У досліджуваного Артема (6 років) був виявлений низький рівень ґендерної ідентифікації, саме тому ми вирішили порівняти вище зазначені дані з його результатами проєктивних методик «Малюнок сім'ї» та «Неіснуюча тварина», спрямованих на визначення стратегії самоствердження, та поспілкуватись про нього з вихователькою. Виявилось, що хлопчик живе без батька, мати та бабуся надміру опікають його, домінують над ним та не дають йому свободи самовираження. Хлопчик у групі дитячого закладу спілкується переважно з дівчатами, він замкнений у собі, тривожний, не впевнений, сором'язливий, інші хлопці не охоче приймають його у свій колектив, що слугує ознакою вибору ним інертної стратегії. Авторитетом для досліджуваного є мама, і оскільки з батьком він практично не бачиться, то поступово почав себе ідентифікувати ближче до жіночого образу, пригнічуючи у собі чоловічу поведінку, проявами якої є мужність, впевненість, наполегливість, рішучість та вміння постояти за себе, і які могли б відіграти вирішальну роль під час обрання ним конструктивної стратегії самоствердження.

Отже, пік активності виявів самоствердження у хлопчиків спостерігається у присутності дітей однакової з ними статі – можливо, через наявну конкуренцію між ними. Починаючи зі старшого дошкільного віку діти ростуть в умовах ґендерної сегрегації та спілкуються частіше за все з представниками своєї статі. У хлопчачих колективах прийняті одні норми поведінки (конкуренція, силові ігри на межі бійки, домінування над оточуючими), а у дівчачих – близька дружба та співпраця, прагнення зберегти гарні соціальні взаємовідносини. І хоча умови дівчачого колективу більш сприятливі для формування та розкриття конструктивної стратегії самоствердження, разом із тим представники подібної стратегії досить вдало реалізують себе і у суто хлопчачих компаніях. Різниця полягає у тому, що морально вольові якості, які виховують у дівчаток з дитинства, частіше за все конструктивно реалізуються у процесі самоствердження серед дівчат через такі засоби, як турбота, емпатія, охайність та відповідальність, у той час як у колективі, який складається з хлопчиків, такими засобами частіше за все виступають комунікабельність, вміння ставити перед собою досяжні завдання, знаходити компроміс та постояти за себе.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи результати аналізу усіх наведених вище даних, ми можемо зроби-

ти висновок, що ґендерна самоідентифікація та особливості виховання хлопчиків та дівчаток мають значний вплив на формування стратегії самоствердження дитини молодшого і старшого дошкільного віку. Серед хлопчиків молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності найвищий показник має деструктивно-домінантна стратегія самоствердження, а найменший – конструктивна. Дівчатка цього віку найбільше всього тяжіють до конструктивної стратегії в ігровій діяльності, найменший показник у них має деструктивно-адаптаційна стратегія, котра здебільшого простежується у поведінці протилежної статі.

Хлопчики старшого дошкільного віку також у своїй більшості використовують деструктивно-домінантну поведінку в ігровій діяльності, менш за все їм властива інертна стратегія. Переважна більшість дівчаток відзначається конструктивною та інертною поведінкою під час гри, найменший показник у них має деструктивно-адаптаційна стратегія.

ґендерна сегрегація у молодшому дошкільному віці майже не помітна, досліджувані добре контактують та взаємодіють з дітьми протилежної статі. У старших дошкільників ґендерна сегрегація значно посилюється, значним чином впливаючи на їх міжособистісні стосунки. Діти поділяються на групи та колективи залежно від власної статі, об'єднуються за спільними інтересами, які значно відрізняються у хлопчиків та дівчаток цього віку. Згідно з отриманими даними під час емпіричного дослідження, слід зазначити, що на ігрових майданчиках дівчатка старшого дошкільного віку граються між собою у спокійні ігри з використанням іграшок та певних атрибутів, що вимагає більшої уважності та обережності, і у результаті цього частішають конструктивні або інертні прояви самоствердження, у той час як хлопчики надають перевагу галасливим та рухливим іграм між собою, де набагато більше можливостей для деструктивних проявів самоствердження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альберти Р.Е. Умейте постоять за себя. Ключ к самоутверждающему поведению / Р.Е. Альберти, М.Л. Эммонс. – М., 2008. – 187 с.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология : [учебное пособие] / Т. В. Бендас. – СПб : Питер, 2006. – 431 с.
3. Мухина В.С. Возрастная психология / В. С. Мухина. – 4-е изд. – М., 1999. – 456 с.
4. Никитин Е.П. Феномен человеческого самоутверждения / Е.П. Никитин, Н.Е. Харламенкова. – СПб : Алетейя, 2000.
5. Maccoby E.E. The Psychology of Sex Differences / E.E. Maccoby, C.N. Jacklin. – Stanford, 1974. – 634 pp.